

Kathona Géza Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I.

Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Herepei János cikkei, Keserű Bálint szerkesztésével és bevezetésével. Budapest—Szeged, 1965. A szegedi József Attila Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének offset-sokszorosítású kiadása. Oktáv. XI + 627. I.

A magyarországi református egyház szellemi arculatán és művelődési törekvésein a XVII. század első felében jelentős változások mentek végbe. Teológiai szemléletében és vallásos gondolatvilágában folyamatosan és egyre növekvő mértékben jelentkeztek azok a hatások, amelyeknek forrása 1622-ig a heidelbergi egyetem szellemi élete, majd ezt követően a holland és angol egyetemek eszmevilága volt. Az a hatalmas polgári jellegű társadalmi és gazdasági átalakulás, mely ez egyetemeket éltető országokban, de különösen Angliában végbement, új gondolatokkal árasztotta el a teológiai és filozófiai diszciplínát. Jellemzője volt e törekvéseknek az antifeudális és racionalista beállítottság, így az új egyházi és művelődési eszmények hazánkban széles kiterjedő polgári réteg híján inkább csak az öntudatában és gazdasági szerepében megerősödött mezővárosi polgárságra és a nemesség konzervatív korlátok közt is haladni kívánó és átfogóbb kultúrigényű csoportjaira támaszkodhatott, peregrinus diákjaink közvetítésével. Ez eszmék főképpen az arisztotelészi világkép és logika elvetésében, az enciklopédikus műveltség szorgalmazásában, a demokratikus egyházkormányzat igénylésében és a mélyreható, differenciált, sőt bizonyos racionalizmusnak is helyet adó vallásosság gyakorlatában jelentkeztek.

A hazai református egyház történetének e korszakához az adatok egész tömegét szolgáltatják azok a tanulmányok, melyeket Herepei János ny. múzeumigazgató számtalan publikációból válogatva, csoportosítva s csoportonként bevezetésekkel ellátva Keserű Bálint adott ki a szegedi József Attila Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti intézetének kiadványaként. A vaskos kötetben nem kevesebb, mint 79 kisebb-nagyobb tanulmány fekszik előttünk. Valamennyi Kelet-Magyarország és Erdély e korszakbeli református egyházi munkásainak életéhez, irodalmi működéséhez, valamint e terület kulturális berendezkedéséhez szolgáltat egészen új, hézagpótló adatokat. Ezek segítségével sikerült Herepeinek számos függőben levő problémát végleg megoldani, sok homályos kérdést helyes megvilágításba hozni. A cikkek által felölelt korszak a XVII. század első fele I. Rákóczi György haláláig (1648), illetve Apáczai nemzedéke fellépéséig (1650 körül) és két egymásba fonódó szakaszra különül el: 1. Szcenzi Molnár Albert irodalmi és kulturális tevékenysége a heidelbergi református kultúra, nemkülönben Bethlen Gábor művelődési politikája hátterében és 2. I. Rákóczi György korának társadalmi, világnézeti és irodalmi törekvései, a puritán és konzervatív erők mérkőzése a holland és angol egyetemi hatások tükrében. Adatait városi számadókönyvekből, jegyzőkönyvekből, egykorú könyv bejegyzésekből, levelekből, valamint folyóiratokból merítette. Jelleg és kidolgozás tekintetében nem egységesek a dolgozatok. Egyik-másik csak adatok felsorolására szorítkozik, némelyik egy-két új adalékkal járul a szóban forgó tárgy tüzetesebb ismeretéhez, viszont van olyan is, mely a felfedezett források módszeres kiaknázásával és a régi kép újra értékelésével már a teljesség igényével íródott. Nincs azonban közöttük csak egy is, amely ne hozna egészen új elemeket az érintett kérdés feldolgozásába. A cikkek összessége pedig a XVII. század első felebeli kultúrtörténetünknek meglepően új képét alakítja ki, melyen az ismeretlenség fehér foltjai érzékelhetően meggyérültek. Olvasásuk közben megkövesült bal véleményeket látunk összeomlani s a további kutatáshoz új szempontokat kapunk.

A Herepei kutatásai által átfogott időszak első részébe vágó dolgozatok jelentékenyen kiegészítik a Szcenzi Molnár Albert életére vonatkozó eddigi ismereteinket, különösen idehaza töltött utolsó tíz esztendejének történetét, amiből alig volt valami pozitívumunk. Megtudjuk, hogy 1615. február havának elején Bethlen Gáborhoz tartva átutazott Kolozsváron, ahol a fejedelmi parancslevél bemutatására ellátást és forspontot kapott a várostól. Visszajövet március 8-án ismét itt tartózkodik a II. Mátyás megbízottaival való tárgyalásra

Nagyszombatba utazó Kovacsóczy István és Borsos Tamás társaságában, amikor megint Kolozsvár gondoskodását élvezi. 1624 őszén Alvinczi Péter társaságában Kassáról indulva újra Erdélybe utazik. Az eddigi is ismeretes volt, hogy november 2-án személyesen adta át Sárospatakon Institutió fordítását Rákóczi Györgynek. Most ez út további folyamáról is értesülünk. A sáfárpolgárok számadása szerint november 12-én már mindketten Kolozsváron időznek útban Bethlenhez Gyulafehérvárra. Alvinczi jelenlétéből helyesen következteti Herepei, hogy Molnárnak Kassán való maradását szolgálta ez az út, mert német származású felesége ragaszkodott a kassai német környezethez és most a fejedelem egyéb irányú gondoskodását kellett tapintatosan elhárítani. 1626. január 3-án és 4-én Molnár Bethlenhez utaztában megint igénybe veszi Kolozsvár viaticumát. Nyilván ekkor eszközöl-te ki a fejedelem intézkedését a kassai tanácsnál kedvezőbb lakás biztosítása iránt. Alig pár hónap múlva ismét a fejedelemnél Gyulafehérvárott akadt elintéznivaló dolga, mert 1626. július 7-én visszavezető útján a Pázmányhoz követségbe utazó Ruttkai Ferenc társaságában vesztegel Kolozsváron. Ez Molnárnak már második együtt járása erdélyi követségekkel. Méltán gondol Herepei arra, hogy itt nem véletlen találkozásról lehet szó, hanem sokkal inkább Bethlen azon kezdeményezéséről, mellyel a külföldi fejedelmi udvarokat meg járt Molnár szolgálatát diplomáciai terveinek lebonyolításánál kívánta igénybevenni. 1629. augusztus 9-én újra Kolozsváron van Molnár és a főbírótól kiutalt hátszlovon folytatja útját Magyarzsomborra, az ottani fürdőben magát kúráló nagybeteg Bethlenhez. Augusztus 12-én fejedelmi parancslevegélre kap a kolozsvári főbírótól háromlovas kocsit a Zilah irányában való továbbutazáshoz. Ekkor kellett közölnie a fejedelemmel azon szándékát, hogy hajlandó a Kolozsvárott létesítendő akadémiához tan árnak eljönni, mert Kassára való visszaérkezése után nyomban hozzálát családjának Kolozsvárra való elköltöztetéséhez. Most nem Gyulafehérvárról, hanem egy jelentős német etnikummal is bíró városról volt szó, így felesége húzódozását sikerült leküzdeni. De új helyére a legrosszabbkor érkezett, mert nagy patrónusa, Bethlen már 1629. november 15-én elhunyt, 1630-ban Molnár két ízben is, és pedig július 31-én és szeptember 3-án vette igénybe Gyulafehérvárra utaztában Kolozsvár városának ellátását és forspontját. Ez útjai már a Gyulafehérvárott létesítendő főiskolánál való alkalmazása ügyét szolgálhatták.

Nagy érdeme Herepeinek, hogy Szenczi Molnár halálának a kutatók által mindedig bizonytalanul tapogatott időpontját véglegesen tisztázta. Eszerint a hányatott életű nagy tudóst 1634. január 17-én Kolozsvárott ragadta el az akkor dúló pestisjárvány. Az itt felsorolt adalékokból megállapítható, hogy mily kedvezőtlenül befolyásolta Molnár pályáját feleségének patriotizmusa és akarnok természete. Nem a fejedelem volt feledékeny Molnár érdemeivel szemben, hanem Molnár mozgása volt vontatott felesége nehéz természete miatt. Herepei új adatai már azért is nagy fontosságúak, mert Molnár életének abból az utolsó tíz esztendejéből valók, amelyből eddig alig volt ismeretes valami. Ennek jelentőségét csak akkor ismerjük fel igazán, ha meggondoljuk, hogy Dézsi Lajos Molnár Albertről készített életrajzában, mely e tárgyban máig az egyetlen nagyobb szabású monográfia, a 219 lapos összterjedelemből mindössze csak 6 lapot tud szentelni hőse utolsó tíz évének és még e csekély terjedelem jelentős részét is képek foglalják el!

Herepei sorozatos cikkeiből egy új Szenczi Molnár arckép rajzolódik ki. Molnár gyakorlatias kegyessége, zsoltár-éneklése, Praxis Pietatis-szal való kapcsolata, angliai útja, holland kapcsolatai, Marnix-fordítása, János fiának puritán szereplése mind arra mutatnak, hogy kora teológusainak azon csoportjához tartozott, mely az orthodoxiától útban volt a puritán kegyesség felé. A hazatért Molnárt nem szabad többé megtört, passzív, mellőzött aggastyánnak tartanunk, hanem szellemi képességei teljes birtokában levő, életerős, aktív személynek, akinek eszméi sokak szemléletében gyökeret vertek. Kortársai: Dési P. István, Milotai Nyilas István, Szőlősi Bede János, Keserői Dajka János, Balai Péter, Kecskeméti Bizás János, Coronaeus Vaska Lőrinc a hazai egyházépítésnek és művelődésnek vele kongeniális munkásai voltak. Herepei nemcsak sok új adatot sorol fel ezek szolgálá-

latához, hanem Molnár irányából mindegyikhez meg tudja húzni a határozott egyenes vonalat.

Molnár széles körű hatását tükrözik a pártfogoltjairól írott és friss adatokban bővelkedő Herepei cikkek. Thuri Szántó János, Szenci Boros János, Prágai András, Jászberényi Mátyás, Csepei Sidó Ferenc, id. Tiszabecsi P. Tamás, M. Szentkirályi Benedek, Bihari Pap Benedek, Tállyai Putnoki János, mint jórészt Bethlen alumnusai külföldi tanulásuk alkalmával kerültek a személyesen megismert Molnár Albert hatása alá s lettek azután idehaza egy ortodox vezetésű, de az újkori polgári egyházszemély és társadalmi szemlélet bizonyos lehetőségeit is megteremtő művelődési fellendülés munkásai azáltal, hogy utat-nyitottak a késő humanista költészet, sztoikus, államelméleti irodalom, a Pareus-féle irénikus irányzat, a Duraeus-féle uniós törekvés, a világiak bevonására épülő presbiteri egyházkormányzat, az újkeletű természettudományi ismeretek, készültségük e Heidelbergben és Marburgban szerzett sajátos elemeinek népszerűsítésére.

Bethlen kulturális törekvéseinek két pólusa volt: a szervezett külföldi taníttatás és a Gyulafehérvárott létesítendő akadémia. E két eszköz felhasználásával akart egy európai műveltségű lelkészi és más értelmiségi gárdát kialakítani, melynek tagjai töltik majd fel Erdélyben a tanult embereknek az ő országlását megelőző időben vészesen meggyérült sorait. Céltudatos és áldozatkész intézkedései nyomán leginkább a Részekből meg is indult Erdély irányában ez a kulturális utánpótlás, amint Herepei tanulságosan kimutatja. Számos cikke tárja fel Molnár szerepét. Bethlen ez erőfeszítéseiben. Elég e részben a Gyöngyösi Kiséri András és Váczi Sutoris Péter Heidelbergből való hazatéréséről írott tanulmányára, nemkülönben a Geleji Katona Istvánról, Bojti Veres Gáspárról, Szilvási K. Mártonról szóló cikkekre, majd a gyulafehérvári főiskola előtörténetét új adalékokkal feltáró dolgozatára utalnunk. Ez utóbbi munkálata kötet egyik legbecsesebb darabja, mert az akadémia külföldről jött professzorainak számát Johannes Schwarzenburgensis személyében egy eddig ismeretlen pedagógussal szaporítja, az akadémia mellett működő gimnáziumnak pedig név szerint 10 akadémikus rektorát nyomozza ki, akik közül 7 eddig ismeretlen volt. Az sem jelentéktelen dolog, hogy a kolozsvári sáfárpolgárok bejegyzéseiből sikerült Alsted, Piscator és Bisterfeld Kolozsváron való átutazásának a napját is kimutatnia, mikor ezek útban voltak Gyulafehérvárra professzori állásukat elfoglalni. Bethlen Szenczi Molnár Albert hazahívásával is saját kulturális törekvéseit kívánta előmozdítani s neki azokban vezérszerepet szánt. E szép tervet csak Molnár szerencsétlen családi helyzete s Bethlen korai halála hiúsította meg.

A heidelbergi egyetemnek a harmincéves háború vihara következtében 1622-ben történt elpusztulása után kezdődik el a magyar református diákok holland és angol egyetemekre való vándorlása, mely azután a református egyház történetének egy sajátos korszakát nyitja meg. A korai polgári forradalmak országainak életével való megismerkedés idővel jelentős mozgalmat támasztott a dermedt ortodoxiában és ez a mozgalom a kormányzat, nevelés, vallásos methodus és társadalmi rend hagyományos formáit radikális bírálattal illette. Azoknak a studenseknek az életében, akik a 20-as években jártak a polgári virágzás korát élő Hollandiában és a forradalom előtt álló Angliában, még nem ébrednek határozott indítások. Az ortodox egyházi vezetők még jóhiszeműen támogatják ezt a peregrinációt. Amit Herepei a Hollandiát és Angliát megjáró első magyar diákok egyikéről. Csanaki Mátéről találóan idéz: „szellemi tájékozottságával a haldokló aristotelizmus és az ébredő racionalizmus határán áll”, nagyjából elmondható a tanulmányok új útját megnyitó többi diákról, így a Hollandiában megfordult Kereszturi Biró Pálról, Dengelegi Péterről, Kisvárdai F. Jánosról, Tornai Pastoris Gáspárról, valamint az Angliát meg járt Bakai Benedekről, Ruszkai Andrásról, Bánfihunyadi Jánosról, Maksai Őse Péterről is. Közülük legfeljebb csak a Londonban kémiai professzorrá lett Bánfihunyadi alakja az egyetlen, aki a puritánizmus irányában előre mutat. Az úttörők e csoportja majd mindegyik tagjával kapcsolatban tud Herepei valami újat nyújtani. Kereszturi Biró Pálban Apáczai Csere János atyai barátjára ismerünk. Zoványinak Kisvárdai F. Jánosról tett számos megállá-

pítása bizonytalannak minősül. Azt is megtudjuk, hogy Maksai Őse Péter Gyulafehérváron alkalmasint a Szenczi Molnár Albert által el nem foglalt helyen nyert tanári állást, I. Rákóczi György pedig a Kolozsvárott létesítendő akadémiához Szenczi Molnár és Csanaki Máté mellé Bánfihunyadit is meghívta professzorul.

Az ortodoxia ellen fellángolt harc kezdeti szakaszához, ebben is különösen Hodászi Lukács és Szilvásújfalvi Imre párharcához szolgáltat Herepei becses, új adalékokat. Feltárja, hogy Hodászi 1610 áprilisában járt Kolozsvárott nyilván az akkoriban ott tartózkodó Báthory Gábor fejedelemnél Szilvásújfalvi ügyének egyházi bíróság elé viteléről tárgyalni, mely kívánsága azután az 1610. november 7-iki váradi zsinatban öltött testet. A meglepetés erejével hat a közlés, hogy a meghurcolt Szilvásújfalvi 1616. február 2-án és 3-án az önálló gondolkodásáról ismert Traszki (Maróti) Lukács lelkésznél Kolozsváron tartózkodott, és e látogatását öt hónappal később megismételte. Azt jelenti ez, hogy nevezett nem az országból, hanem csak a prédikátorok sorából lett száműzve. Tehát egyházi likvidáltatása után idehaza bolyong és vannak, akik befogadják és támogatják! Megdönti Herepei a presbiteri intézmény barátjának, Pathai Istvánnak 1632 második felében történt elhunytáról a Zoványi által tett megállapítást, kimutatja, hogy nevezett Biharban nem lett esperes, hanem csak prosenior és 1633 januárjában éppen az ő betegeskedése miatt kellett mást választani esperesnek. Vagyis Pathai élt még 1633-ban is és eszerint halálának ideje továbbra is bizonytalan. Megcáfolja az Alvinczi Péter olaszországi útjáról elterjedt vélekedést is éppen egy, annak Németországból való visszatéréséről fennmaradt hiteles feljegyzéssel s emellett Alvinczi életrajzába 1622 és 1630 közt számos erdélyi utat iktat be. Nem lehetett közönséges bűnöző 1629 májusában az a Kolozsváron át Gyulafehérvárra, a fejedelemhez szállított Váradi Sámuel nevű rab pap, aki 1624-ben Baselben, 1625-ben pedig Leydenben tanult és alkalmasint elsőnek hozhatott be Hollandiából vagy Angliából valami ortodox szempontból veszedelmes tant, esetleg arminianus nézeteket hirdetett. Az eset mindenesetre az ortodoxia és a külföldről beáramló új egyházi szemlélet közti feszültség növekedésére mutat.

A puritán elvek első képviselői sorából Medgyesi Pál és Bisterfeld Henrik alakjával két-eltérő módszerű cikk foglalkozik. Az első Medgyesi életrajzát nyújtja új adatok sorával megtűzdelve. Benne szerző megcáfolja Kiss Áron és Császár Károly téves állításait a szombatások felszámolása ügyében Medgyesinek tulajdonított szerepről. Új szint kölcsönöz Medgyesi életéhez a kolozsvári egyház tevékeny papjával, Tiszabecsi P. Tamással tartott barátságának feltárása. Tiszabecsi Szenczi Molnárral is bensőséges viszonyban volt annak Kolozsvárott töltött utolsó éveiben és végül is temető papja lett a nagy bujdosónak. Érdekes epizód, hogy Gelei Katona István Medgyesinek tudta be Bisterfeldnek tőle való elidegenedését, ami kétség kívül a két hasonló elvű férfiú harmo-nikus kapcsolatára mutat. Medgyesinek a Rákóczi-családnál elfoglalt bizalmi helyzetére utal Herepei azon közlése, hogy nevezett a fejedelem saját hintóján utazott katonai kísérettel és Rákóczi kiáltványainak német, holland és angol nyelvre fordítója volt. A Bisterfeldről szóló dolgozat már nem összefüggő életrajz, hanem ahhoz szolgáló gazdag adattár. Így is becses. Várja a kutatót, aki Bisterfeldről szóló monográfiájában ez adattömeget majd élettel tölti meg.

A kötet cikkeinek kiemelkedő csoportja az, mely a puritánmozgalom "ligás" kezdeményezőinek, majd egyszerű harcosainak működését öleli fel. Figyelemre méltóak itt a Tolnai Dali Jánosra vonatkozó adalékok. Kitérnek, hogy nevezett 1638. szeptember 6-án érkezett külföldről hazatérőben Kolozsvárra és 9-én jelentkezett Gyulafehérváron a fejedelemnél. Visszatérőben szeptember 23-án tartózkodik újból Kolozsváron és másnap indul el Váradon át Patakra. Később is több ízben járt Erdélyben. Így 1642. június 17-én időzik Kolozsváron, miután Miskolczi Csujak vádjai alól tisztázta magát Gyulafehérvárott a fejedelemnél. Bár a szatmárnémeti zsinat 1646. június 10-én tisztétől felfüggesztette, mégis lehetett valami állása, mert 1647. szeptember 3-án is fejedelmi parancslevéllel tünt fel Kolozsvárott a július 1-én tartott zsinat végzéseire ellen tiltakozni s ily módon ellátást és

forspontot kapott. Rákóczi Zsigmond gyulafehérvári temetésekor jövet és menet 1652. április 17-én és 30-án utazik át újra Kolozsváron ellenségének, Verécsi Ferencnek társaságában. Herepei megállapítása szerint nem véletlenül volt meg Tolnai könyvtárában S. Basso-nak „Philosophiae Naturalis adversus Aristotelem Libri XII.” című, Genfben 1621-ben megjelent műve. A puritanizmus tekintélyei, Ramus, majd Amesius szakítottak Aristotelésszel.

Feltűnésre tarthat számot Herepeinek az a felfedezése, hogy a londoni liga „kegyességi formuláját” aláíró Molnár János nevű diák nem más, mint Szenczi Molnár Albert fia, kit történészeink eddig három XVII. század derekán élt más személlyel azonosítottak! Molnár János 1612. július 31-én született Marburgban. Tanult Kassán, Kolozsváron és Gyulafehérváron. Mint Rákóczi György alumnusa 1638. május 6-án Leydenben, szeptember 15-én Franekerben iratkozott be az egyetemre, de ezt megelőzően megfordult Angliában is. A londoni ligához vezető útra az atyai ház indíthatta el. Hazatérve, Szászvároson iskolamester, majd az 1640-es évek elejétől a kolozsvári szász reformátusok másodpapja lett. E szolgálatra való alkalmasságát anyjától nyerte, ki őt német anyanyelvűnek nevelte s lehetett már 16-17 éves ifjú, mikor magyarul kezdett tanulni. Mint atyját, őt is a pestis ragadta el ifjan 1646. július 25-én Kolozsvárott, hol a házsongárdi temetőből csak az újabb időben tűnt el a sírköve. A ligások közül Herepei még Keserői Dajka Pál, Kuti János és Kolosi P. Dániel alakjaival foglalkozik, de találóan állapítja meg, hogy a puritanizmus legkiválóbb magyar harcosai nem a ligások közül kerültek ki. A puritánus közpapok sorából külön fejezetekben méltatja Erdőbényei Deák János, Vásárhelyi Szócs János és Mihály, Tállyai Z. Márton, Uzoni Jankó Boldizsár, Porcsalmi János, Se Ilyei Pál, Rozgonyi Sutoris János és mások tevékenységét, még az ellenlábás ortodoxok közül is cikket szentel Zebegnyei Jánosnak és Valerius Dávidnak. Gyanítása szerint a Perkinsus puritán írótól magyarra fordított és id. Csepregi Turkovics Mihálytól Amsterdamban 1648-ban kiadott „A lelkiismeretnek akadémiai írott drága tanítás első könyve” valószínűleg Keserői Dajka Pál zsenyéje. E személyekkel kapcsolatos sok apró adat lényegesen bővíti a hazai puritánus mozgalomról való ismereteinket. A cikkgyűjtemény utolsó csoportja I. Rákóczi György művelődési politikáját taglalja.

Ennek legmélyrehatóbb és legrendszeresebb darabja a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetét dolgozza fel számos új levéltári adat felhasználásával. Becses tanulmány foglalkozik a fejedelmi alumnusok intézményével. Minden részletében új és hézagpótló a magyarországi iskolákban tanult külföldi studensekről írott cikk. A krónikairó Szalárdi János életrajzába került tévedéseket is szerencsésen tisztázza egy szép dolgozatban. Külön feldolgozásban mutatja be négy fejedelmi alumnus, nevezetesen Szalárdi Sz. Mihály, Rimaszombati István, Váradi P. János és Farkasdi Péter új adatokra épített életét. Egyháztörténeti vonatkozásain túl kultúrtörténeti jelentőséggel is bír a kolozsvári farkasutcai templom felavatásáról és az I. Rákóczi György temetéséről írott tanulmány. Mint a többi írásoknak, ezeknek is a számtalan új adat és az ezekre felépített sok helytálló következtetés adja meg el nem múló becsét.

Már e vázlatos ismertetés is méltán támaszthat érdeklődést a módszer iránt, melyet Herepei tudományos munkájában alkalmaz. E módszer egyszerű és sokoldalú. Még az egészen parányi, szinte jelentéktelennek látszó adatokat is széles háttérben értelmezve behelyezi a vizsgálat alatt álló személy vagy kérdés ismeretanyagába s azok egyszerre beszédesek lesznek, hézagokat töltenek ki, ellentmondásokat szüntetnek meg, bizonytalanságokat oszlatnak el. Herepei éles szemének vizsgálatában a kolozsvári sáfárpolgárok számadókönyve helyi jelentőségén messze túlemelkedve a magyar irodalom és kultúrtörténet, egyben a magyar református egyháztörténet kincseshányója lett. A fejedelmi parancslevéllel utazók államkincstárral való elszámolás tárgyát képező költségeinek száraz adatai mögül — mint varázsvessző érintésére — múltunk rejtett dolgai elevenedtek meg. Szerencsés módszerét jól egészíti ki Herepei szenvedélyes igazságkeresésével, mely nem riad vissza nagy nevekhez fűződő tévedések kiigazításától sem. E

tulajdonságához csak szerény tudós magatartása hasonló, amely saját eredményeit egyszerűen és természetesen helyezi be diszciplínája kereteibe. Helyt nem álló közlés egy, vagy ha kettő akad csak a nagy műben. Igazításra szorul az az egyébként csak mellékesen tett megállapítása, hogy Debreceni Ember Pál egyháztörténeti művét egyetemi hallgató korában írta. Évek hosszú során folytatott adatgyűjtés, majd ennek megsemmisülése után megújított erőfeszítés nyomán itthon, érett férfiként készítette el az úttörő munkáját. (210). Csak elnézés, vagy sajtóhiba következtében kerülhetett a szövegbe olyan ellentmondó állítás, hogy az ifjú Rákóczi Zsigmond udvari papja, Rimaszombati István, aki — helytállóan — 1643. március 7-én iratkozott be a leydeni egyetemre, ugyanezen év utolsó hónapjában indult volna külföldre (555). Sokkal inkább 1642 decemberében történhetett ez. E kisebb jelentőségű elírások semmiben sem befolyásolják a szerző tudományos pedantériáját és művének megbízhatóságát.

A kezünkben levő tanulmánykötet egy élet munkájának érett gyümölcse. Tiszteletre méltó az a hivatástudat, amellyel szerző magát egész pályáján át a kisebb-nagyobb részletproblémákkal való törődésre eljegyezte. Lemondani egy összefoglaló műalkotásának tetszetős és hálás feladatáról és vállalni a részletkérdések legkevésbé sem mutató feltárását, nem csekély önmehtagadást kíván. De a sok apró részlettanulmányból kerekedik ki egy korszak valóságos élete. Most Herepeinek megadatott, hogy rengeteg részleteredménye szintézisben egyesüljön. Aki a XVII. század első felének magyar művelődési törekvéseivel és egyháztörténetével kíván megismerkedni s abban elmélyülni, Herepei tanulmánygyűjteményét nem kerülheti el. Bár a tanulmányok válogatása és csoportosítása irodalomtörténeti igényű, mégis minden kétségen felül áll e mű egyháztörténeti jelentősége is. A sok száz irodalomtörténeti adat mindmegannyi hozzájárulás a kelet magyarországi és erdélyi magyar református egyház lelkes társadalmának, teológiai fejlődésének és iskolai életének tüzetesebb megismeréséhez a XVII. század első felében. Herepei tanulmánykötetét nem nélkülözheti a magyar protestáns egyháztörténetírás. Mérlegelve e mű tudományos értékét, meg kell állapítanunk, hogy időálló alkotás és standard szerepet fog betölteni tudományos életünkben. E könyv nem szorul dicséretre, mert magában hordja dicséretét.

Illesse köszönet megjelentetéséért a szegedi József Attila Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetét. Elismerést érdemel Keserű Bálint a szerkesztés nehéz és sok gondot jelentő munkájáért. Válogatása körültekintő volt. Az eszmei séma, melyre a tanulmányok gyöngyszemeit felfűzte, a kor szellemi életének mélyreható és szabatos ismeretéről tanúskodik. A sémán belüli csoportosítások és a csoportokhoz fűzött bevezetések szakszerűek és szellemi egységbe kapcsolják a nagy változatosságot mutató cikkeket. Mivel a kiadást a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete is támogatta, elmondhatjuk, hogy Herepei János életművének a magyar irodalomtudomány egyértelműen megadta az elismerést. Megbecsülésének és tiszteletének kell, hogy adjon kifejezést az az egyház is, melynek múltja kutatásának ő egyéletemen át oly lelkesen és következetesen odaszentelte magát.

Dr. Kathona Géza